

УДК 343.2

СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ

Орловський Р.С., к. ю. н., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Валовина М.А., здобувач
вищої освіти магістерського рівня
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню суспільно небезпечних наслідків злочину та їх ознак. На основі аналізу національного законодавства та наукових поглядів дається авторське розуміння суспільно небезпечних наслідків злочину.

Ключові слова: злочин, склад злочину, суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, шкода.

Статья посвящена исследованию общественно опасных последствий преступления и их признаков. На основе анализа национального законодательства и научных взглядов дается авторское понимание общественно опасных последствий преступления.

Ключевые слова: преступление, состав преступления, общественно опасное деяние, общественно опасные последствия, вред.

Orlovskiy R.S., Valovyna M.A. SOCIAL DANGEROUS CONSEQUENCES OF CRIME

The article is devoted to research of socially dangerous consequences of crime and their signs. Based on the analysis of national legislation and scientific views, author's understanding of the socially dangerous consequences of crime is given.

Key words: crime, criminal-law protection, composition of the crime, socially dangerous act, socially dangerous consequences, damage.

Постановка проблеми. Значну роль для кримінального права відіграють діяння, вчинювані суб'єктом злочину, які потягли певні негативні зміни у навколишній дійсності та зумовили настання суспільно небезпечних наслідків.

Суспільна небезпечність наслідків злочину є одним з основних показників небезпечності діяння, що безпосередньо визначає тяжкість злочину та міру покарання. Це безпосередньо обумовлює надзвичайну важливість правильного опису таких наслідків у законі.

Ступінь розробленості проблеми. В юридичній літературі проблеми, що пов'язані із суспільно небезпечними наслідками, продовжують викликати інтерес. Теоретичну основу складають праці таких науковців: Н.Ф. Кузнецової, А.С. Міхліна, Я.М. Браїніна, Ю.А. Демідової, Н.Д. Дурманова, М.І. Ковальова, М.І. Коржанського, В.М. Кудрявцева, В.В. Мальцева, В.Г. Макашвілі, Б.С. Нікіфорова, А.А. Піонтковського, В.С. Прохорова, А.Н. Траїніна, Е.А. Фролова, Т.В. Церетелі та інших.

Метою статті є дослідження суспільно небезпечних наслідків злочину та їх ознак.

Виклад основного матеріалу. Скільки існує вчення про злочин, стільки ж ведуться дискусії щодо визначення поняття суспільно небезпечних наслідків, що ним заподіюються. Разом із тим, на сьогоднішній день залишається невизначеним питання щодо місця злочинних наслідків у складі злочину. Зокрема, одні вчені включають їх до складу об'єктивної сторони злочину. А.Н. Траїнін, розглядаючи ідею поділу ознак складу злочину на обов'яз-

кові та факультативні, до обов'язкових відносить діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками [1, с. 39]. Дану точку зору підтримують Н.Ф. Кузнецова, М.І. Ковальов, М.А. Гельфер, В.Я. Тацій тощо. Інші вчені (П.І. Гришаєв, Н.І. Коржанський, А.В. Наумов, В.С. Прохоров, І.С. Тишкевич, А.І. Санталов) пропонують до обов'язкових ознак об'єктивної сторони відносити лише діяння, визнаючи суспільно небезпечні наслідки злочину як факультативну ознаку [2, с. 19].

Деякі науковці розглядають суспільно небезпечні наслідки крізь призму об'єкта посягання. Так, на переконання С.В. Землюкова, наслідки злочину – це результат негативної поведінки (діяння) людини, що впливає на суспільні відносини, котрі і є об'єктом злочину [3, с. 24].

В.В. Мальцев вважає, що злочинні наслідки – це суспільно небезпечна шкода, яка відображає властивості злочинного діяння та об'єкта посягання, спричиняється винною поведінкою, від якої окремі суспільні відносини охороняються засобами кримінального права [4, с. 27].

На думку В.М. Кудрявцева, наслідком діяння прийнято вважати передбачену кримінально-правовою нормою матеріальну та нематеріальну шкоду, яка спричиняється злочином об'єкту посягання – охоронюваним законом суспільним відношенням та їх учасникам [5, с. 167].

М.І. Коржанський визначає суспільно небезпечний наслідок як протиправні зміни суспільних відносин, які полягають у повному

або частковому, тимчасовому або постійному перешкоджанні чи ліквідації можливості реалізації суб'єктом суспільних відносин своїх прав та інтересів. На його думку, в злочинних наслідках важливо розрізняти їх фізичну та суспільну сутність. Фізична сутність злочинних наслідків полягає в конкретних змінах, які настають у зовнішньому світі, – вилучене у власника майно, заподіяні потерпілому тілесні ушкодження, смерть людини тощо. Суспільна сутність злочинних наслідків полягає в заподіянні шкоди суспільним відносинам, у пошкодженні чи знищенні певних суспільних відносин – це позбавлення власника можливості користуватися майном, погіршення здоров'я потерпілого від заподіяння йому тілесних ушкоджень тощо [6, с. 162].

Значна кількість думок з приводу місця суспільно небезпечних наслідків злочинного діяння не є випадковою, адже на сьогоднішній день відсутнє єдине визначення суспільно небезпечних наслідків злочину, яке б знайшло законодавче закріплення. Одні автори під суспільно небезпечними наслідками розуміють передбачені кримінальним законом зміни у зовнішньому світі, які виникають під впливом діяння і належать до об'єктивних ознак складу злочину. Інші ж визначають, що в загальному виді наслідок – це настання шкідливих змін в об'єкті злочинного посягання.

Досить цікавою в науці кримінального права є думка Т.В. Церетелі та В.Г. Макашвілі, які розрізняють наслідки в широкому та у вузькому значенні. Так, заподіяння шкоди суспільним відносинам – це наслідки в широкому значенні. У вузькому значенні – це конкретна шкода, передбачена складом злочину [7, с. 104; 8, с. 49].

Н.Ф. Кузнєцова пропонує розрізняти два види наслідків: наслідки взагалі та наслідки як елемент складу злочину. До першого потрібно віднести зміни, пов'язані з фактичною шкодою суспільним відносинам, до другого – наявність небезпеки, реальної можливості заподіяння фактичної шкоди. Відповідно, кримінальна відповідальність передбачається і за злочинні діяння, що не спричинили безпосередньої шкоди, однак потягли за собою можливість, загрозу настання фактичної шкоди об'єкту посягання [9, с. 106].

В.С. Прохоров також поділяє наслідки: 1) як шкоду, яка спричиняється охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам; 2) як шкоду, яка спричиняється безпосередньо учасникам суспільних відносин [5, с. 42].

Критикуючи названі класифікації наслідків злочину, Г.В. Тімейко, у свою чергу, стверджує, що наслідки злочину необхідно розглядати за змістом та юридичною природою тільки як ознаку об'єктивної сторони складу злочину. І вже як ознака об'єктивної сторони складу злочину злочинні наслідки характеризуються та визначаються за допомогою поняття «шкода» [6, с. 162].

Суперечливою в науковій літературі є позиція щодо співвідношення наслідків злочину, пов'язаних із заподіянням шкоди охоронюваному об'єкту та предмету злочинного посягання. Так, А.Н. Трайнін стверджує, що посягнути на об'єкт злочину, поставлений

під охорону кримінального закону, означає завдати в тій чи іншій формі шкоди саме об'єкту. І якою б не була ця шкода, заподіяна об'єкту посягання, вона є наслідком – необхідним елементом кожного злочинного посягання. Відповідно, заподіяння шкоди об'єкту (суспільним відносинам) має місце, якщо діяння суб'єкта обумовили настання конкретно вказаної у складі злочину шкоди, наприклад смерті людини, знищення майна, завдання тілесних ушкоджень тощо [1, с. 39]. Автор переконує, що не можна допускати покарання за діяння, яке не завдало об'єкту, поставленому під охорону кримінального закону, ніякої шкоди.

Наукова позиція Н.В. Кудрявцева базується на тому, що не обов'язковим є заподіяння злочинним діянням шкоди суспільним відносинам, поставленим під охорону кримінально-правової норми. Злочинні наслідки можуть завдавати шкоди об'єкту злочину як безпосередньо, так і опосередковано або створювати загрозу настання суспільно небезпечного наслідку, бо злочинні наслідки, окрім фізичних змін у навколишній дійсності, мають яскраво виражену соціальну сутність [5, с. 173].

Як попередня злочинна діяльність на стадії готування чи замаху, так і закінчений злочин спричиняють настання суспільно небезпечних наслідків, посягаючи на поставлені під кримінальну охорону суспільні відносини. При цьому Н.Д. Дурманов вказує на те, що в разі конструювання складів злочинів без включення до них наслідків, склад злочину буде наявний і тоді, коли жодної фактичної шкоди об'єкту посягання завдано не буде. Розмежування складів злочину на матеріальні та формальні (в тому числі, усічені) вказує на те, що спеціальному встановленню підлягають лише ті наслідки, які безпосередньо вказані у конкретному складі злочину чи однозначно випливають зі змісту кримінального закону [10, с. 62].

У доктрині кримінального права пропонується розглядати два види наслідків злочинного посягання, а саме: 1) шкода, заподіяна об'єкту злочину; 2) шкода, заподіяна учасникам суспільних відносин та предмету посягання. Завдання шкоди об'єкту злочину полягає у втручанні в систему суспільних відносин, що є найбільш важливими для суспільства та держави і тому поставлені під кримінально-правову охорону. Шкода, завдана об'єкту злочину, завжди реальна, оскільки має прояв в об'єктивній дійсності.

Юридична оцінка суспільно небезпечних наслідків не залежить від того, яким чином сконструйовано той чи інший склад злочину. Кожне злочинне діяння завдає шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам, а отже, спричиняє суспільно небезпечні наслідки, характер яких залежить від змісту суспільних відносин.

З часом в юридичній літературі почали виділяти два наукових підходи щодо визначення поняття суспільно небезпечних наслідків злочину: соціальний та формально-юридичний підхід.

Соціальний підхід щодо поняття наслідків злочину полягає в тому, що будь-який злочин

є порушенням справедливості охоронюваним законом суспільних відносин. Антисоціальні властивості злочину проявляються в тому, що він тягне за собою настання шкідливих наслідків, тобто злочин не закінчується лише вчиненням дії чи бездіяльності, він триває й далі, включаючи й ту шкоду, яка заподіяна злочинною поведінкою. Саме шкода, заподіяна злочинцем, часто призводить до необхідності заборонити відповідне діяння і встановити за його вчинення кримінальну відповідальність.

Сутність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин проявляється в їх соціальній справедливості, яка полягає в єдності особистих та загальносуспільних інтересів. У результаті ж порушення кримінально-правової норми вони завжди втрачають свої схвалювані суспільством якісні властивості. Будь-який злочин суперечить інтересам розвитку суспільства і незалежно від характеру та ступеню суспільної небезпечності порушує нормальний розвиток суспільних відносин та соціальні цінності, що регламентовані засадами державного ладу.

Міра соціальної несправедливості, що заподіюється суспільним відносинам у результаті злочинного діяння, зумовлюється соціальною цінністю порушених суспільних відносин і ступенем протиставлення особистих інтересів особи суспільним інтересам. Як наслідок такого протиставлення, В.Д. Філімонов пропонує виділяти: 1) припинення суспільно корисних суспільних відносин; 2) негативні зміни соціально корисних суспільних відносин; 3) виникнення антисуспільних відносин [11, с. 67].

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки злочину в антисоціальному аспекті є наслідком протиставлення особистих інтересів злочинця загальносуспільним інтересам і виражаються в порушенні принципу соціальної справедливості, що тягне за собою припинення, зміни соціально корисних суспільних відносин або формування нових антисуспільних відносин.

Щодо розуміння суспільно небезпечних наслідків у розрізі формально-юридичного підходу, то пропонується формалізоване в законі розмежування соціально значущих актів індивідуальної поведінки з урахуванням ступеня суспільної безпеки на проступки та злочини. Реалізація суспільно небезпечного діяння обумовлює певні зміни в об'єктивній дійсності. Вказані зміни проявляються у формі завдання шкоди або загрози її заподіяння соціально значущим інтересам, що охороняються кримінальним законом. Трансформація об'єкта кримінально правової охорони, що відбувається під впливом протиправного діяння, неодмінно уповільнює або припиняє процес розвитку суспільних відносин у визначеній сфері, що має значення для інтересів особистості, суспільства чи держави. Внаслідок цього кожен акт порушення встановленої законом кримінально-правової заборони супроводжується настанням конкретних злочинних наслідків.

Настання юридичних наслідків злочину зумовлено самою сутністю злочинного діяння, адже злочин – це суспільно небезпечне про-

типравне діяння, вчинене суб'єктом злочину, що тягне за собою негативні зміни зовнішнього світу, завдаючи шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Згідно з доктриною кримінального права наслідок злочину завжди виступає результатом діяння. У зв'язку з цим Н.С. Таганцев писав, що ніякий злочин не може бути без змін у зовнішньому світі, не може існувати без наслідків [12, с. 111].

Наслідки злочину являють собою результат кримінальної дії або бездіяльності суб'єкта, що спричиняє негативні зміни в об'єктивній дійсності соціально значущої сфери, яка охороняється кримінально-правовими нормами. Відтак наслідки злочину відображаються в юридично значимих фактах, пов'язаних зі змінами зовнішнього світу, і тягнуть за собою оцінку суспільства та держави.

Таким чином, суспільна сутність злочинних наслідків полягає в заподіянні шкоди суспільним відносинам, у пошкодженні чи знищенні певних суспільних відносин та настанні антисуспільних. У цьому і проявляється суспільна небезпечність злочинного посягання, адже воно порушує встановлену кримінально-правову заборону.

Формально-юридична сутність злочинних наслідків полягає в конкретних змінах, які настають у зовнішньому світі. Вона проявляється вже після настання суспільно небезпечних наслідків у їх соціальному прояві. Наслідки злочину саме в розрізі суспільного аспекту настають одночасно із вчиненням діяння, незалежно від того, мав місце закінчений злочин чи ні. Саме ця відмінність покладена кримінальним правом в основу поділу складів злочинів на матеріальні та формальні.

Матеріальним вважається такий склад злочину, в якому передбачено фактичне настання певного наслідку або можливість його настання. У матеріальних складах злочину майже завжди передбачені такі наслідки, які піддаються визначенню, встановленню і, як правило, підрахунку. Такі наслідки пов'язані, зокрема, із заподіянням смерті людині, із завданням фізичної шкоди здоров'ю людини, із спричиненням матеріальної шкоди, порушенням роботи транспорту тощо.

Формальний склад злочину не містить вказівки на будь-які суспільно небезпечні наслідки, тож встановлювати їх при кваліфікації не потрібно. Формальні склади злочинів, як відомо, вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння.

Враховуючи спільне та відмінне у вищезначеному, можна стверджувати, що суспільно небезпечні наслідки злочину слід розглядати в двох аспектах. Перший аспект полягає в тому, що такі наслідки носять тільки соціально-правовий характер і не спричиняють фактичної шкоди. Як результат, ці злочини дезорганізують суспільні відносини, заподіюють шкоду нормам права, правопорядку та суб'єктивним правам учасників правовідносин.

Другий аспект пов'язаний із розглядом суспільно небезпечних наслідків злочину як фактичної шкоди. Така шкода полягає, наприклад, у зменшенні обсягу майнових та немайнових благ фізичних, юридичних осіб, суспільства і

держави. Такі наслідки частіше вказані в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України або не вказуються, однак настають в разі скоєння злочину.

Фактична шкода у кримінальному праві, з урахуванням її різних характеристик, за змістом неоднорідна. Так, цей термін застосовується для визначення наслідків злочину, які виявляються у знищенні або пошкодженні майна, в разі заподіяння каліцтва або смерті, а іноді цей термін використовують для визначення духовних страждань та переживань, коли йдеться про моральну шкоду. Але у всіх цих випадках мають на увазі ті негативні наслідки, які настають у разі порушення або обмеження прав (майнових, немайнових) потерпілого. Така шкода відіграє велику роль під час кваліфікації злочинів, призначення та індивідуалізації покарання.

Аналізуючи різні точки зору щодо поняття суспільно небезпечних наслідків, необхідно наголосити, що кожен злочин спричиняє суспільно небезпечні наслідки у вигляді порушення норм права, встановленого правопорядку та суб'єктивних прав учасників правовідносин. Фактична ж шкода має місце не у всіх випадках скоєння злочину, тобто не кожен злочин зменшує обсяг матеріальних та нематеріальних благ фізичних, юридичних осіб, суспільства та держави, а тому має велике значення для кваліфікації злочинів. В цьому і полягає різниця між поняттями «суспільно небезпечні наслідки злочину», та «суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину».

Як зазначає Л.Д. Гаухман, якщо в диспозиції статті йдеться про необхідність настання наслідків, але вони не настали, діяння в будь-якому випадку буде кваліфіковано за конкретною статтею Особливої частини КК України, але із зазначенням стадії незакінченої злочинної діяльності. Якщо ж відсутня загроза настання наслідків у злочинах, де вона є необхідною ознакою об'єктивної сторони, відповідно відсутній весь склад злочину, й особа не підлягає кримінальній відповідальності. Загроза настання наслідків характеризує безпеку дії або бездіяльності, а також можливість заподіяння шкоди відповідним суспільним відносинам [2, с. 42]. З одного боку, наслідки, зазначені в законі, фактично ще не настали, з іншого боку, вчинене винним діяння порушує суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального законодавства. Загроза настання суспільно небезпечних наслідків не є суб'єктивним припущенням, вона являє собою об'єктивну категорію, що виражається у створенні злочинною поведінкою особи такої ситуації, коли дія або бездіяльність закономірно може спричинити зазначені в кримінально-правовій нормі наслідки.

Різнорідність підходів щодо визначення поняття суспільно небезпечних наслідків тісно пов'язано з дискусійним питанням щодо співвідношення наслідків злочину та результату злочинного діяння. Переважно в юридичній літературі результат і наслідки злочину розглядаються як тотожні поняття. Так, в основу наукової позиції Н.Д. Дурманова, А.Н. Ігнатова,

А.С. Міхліна, Ю.А. Красикова покладена ідея недоцільності теоретичного розмежування понять «наслідки злочину» та «результат злочину», оскільки таке розмежування не має ні теоретичного, ні практичного значення [10, с. 75].

На переконання Я.М. Брайніна, поняття «наслідки злочину» і «результат злочину» необхідно розрізнити за обсягом і юридичній значимості. До наслідків відносяться будь-які зміни, які виникають у зовнішньому світі у зв'язку із вчиненням злочинного діяння. Злочинний же результат включає в себе ті наслідки, які мають значення для наявності складу злочину, без їх настання злочин не можна вважати закінченим, сам результат як би визначає склад конкретного злочину. Злочинний результат відносно наслідків злочину є більш вузькою категорією [9, с. 64].

С.В. Землюков, у свою чергу, вказує що результат злочину є більш широке поняття, ніж злочинний наслідок. Відповідно до цієї точки зору результат злочину трактується як соціально шкідливі зміни в охоронюваному законом об'єкті, викликані цілеспрямованим діянням особи або такі, що побічно настали внаслідок злочинного впливу. Наслідки злочину – це соціально шкідливі зміни в охоронюваних кримінальним законом суспільних відносинах. Їх відмінність автор вбачає в заподіянні необережним поведінням особи або внаслідок винної бездіяльності особи [2, с. 24].

Н.Ф. Кузнецова зазначає, що суспільно небезпечні наслідки і злочинний результат співвідносяться як зміст і форма. При цьому під злочинним результатом слід розуміти матеріальне утворення, натуральні, вартісні вимірювані розміри. З цього можна зробити висновок, що суспільно небезпечні наслідки настають у будь-якому злочині, а результат лише тоді, коли мова йде про матеріальний склад злочину та наслідки як ознаку об'єктивної сторони складу злочину [9, с. 154].

Висновки. Отже, можна зробити висновок про те, що суспільно небезпечні наслідки уособлюють у собі шкоду, що завдається або може бути завдана об'єкту, предмету або потерпілому. Шкода, заподіяна предмету злочину та потерпілому, більш конкретна і піддається встановленню та фіксації; вона має значення для матеріального складу злочину як елемент об'єктивної сторони злочину. Шкоду, заподіяну об'єкту злочину, важче певним чином визначити чи виміряти. Проте в усіх цих випадках об'єкту кримінально-правової охорони завдається шкода, яка і є суспільно небезпечним наслідком злочину в розрізі суспільного аспекту.

Таким чином, вчинення суспільно небезпечного діяння завжди пов'язано з порушенням певних суспільних відносин і завданням шкоди соціальній справедливості. Суттєвою ознакою будь-якого злочину виступає суспільна небезпечність, тісно пов'язана з настанням суспільно небезпечних наслідків. С.В. Краснопеєв стверджує, що саме наслідки злочину виконують у кримінальному праві функцію елемента суспільної небезпечності злочину, функцію підстави криміналізації та декриміналізації діяння і функцію обґрунтування класифікації злочинів за ступенем

тяжкості [14, с. 9]. Правильна кваліфікація наслідків злочину забезпечує дотримання принципу верховенства права, справедливості та законності, впливає на визначення вчиненого діяння злочином, тобто покладена в основу судження про злочинне та незлочинне, а також відіграє принципову роль під час призначення судом покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

Необхідно визнати, що суспільно небезпечні наслідки злочину все ж потрібно розглядати в розрізі двох площин: по-перше, наслідки злочину як ознака складу злочину, що настають у разі порушення встановленої державою заборони суб'єктом злочину, втручання в нормальний розвиток суспільних відносин, поставлених під кримінально-правову охорону; по-друге, злочинні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957. С. 39.
2. Михлин А.С. Роль последствий преступления в советском уголовном праве. Правоведение, 1959, № 3, 87 с.
3. Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск, 1991. С. 24.
4. Мальцев В.В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. Саратов, 1989. С. 27.
5. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М.: Юридическая литература, 1960. 352 с.
6. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М., 1980. С. 162.
7. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. М.: Госюриздат, 1963. 382 с.
8. Макашвили В.Г. Уголовная ответственность за неосторожность. М., 1957. 375 с.
9. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий. М., 1958. 387 с.
10. Миколенко О.М. Наслідки злочину – критерій поділу складів злочинів. Правова держава, 2000. № 2. С. 61–64.
11. Филимонов В.Д. Объект преступления и последствия преступления. Уголовное право. 2010. № 3. С. 67.
12. Фролов Е.А. Объект и преступные последствия при посягательствах на социалистическую собственность. Ученые труды Свердловского юрид. института. 1968, Вып. 8. С. 111.
13. Михлин А.С. Значение последствий преступления для квалификации содеянного виновным. Учен. зап. ВИЮН, 1961, Вып. 12, С. 73–98.
14. Краснопеев С.В. Последствия преступления в уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2003. С. 8–10.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЮРИДИЧНІ НАУКИ
Випуск 6
Том 3